

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ / МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ / INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

ӨОЖ 341.24; 341.3
ХҒТАР 10.87.68

Д.Н. Бекежанов, С.А. Алжанкулова

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы

ГИБРИДТІ СОҒЫС ЖАҒДАЙЫНДА ЖЕКЕ ӘСКЕРИ КОМПАНИЯЛАР

Аннотация. Мақалада өзінің ресми халықаралық-құқықтық мәртебесін әлі ала алмаған құбылыстарды заңдастыру процесі қарастырылады. Жеке әскери компаниялардың заңдылығы мәселесі қазіргі уақытта ЖӘК-ны заңдастыру процесі арқылы өтіп жатқан құбылыс ретінде екі процестің нәтижесі ретінде зерттелуде: жекешелендіру – жеке әскери компаниялар бұрын мемлекеттердің қарулы күштеріне тән міндеттерді шешу мақсатында қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі функцияларды өз мойнына алған кезде; жаһандану – жеке әскери компаниялар нақты мемлекетпен байланысы жоқ трансұлттық корпорациялардың мүдделерін қорғаған кезде. Қазіргі заманғы соғыс гибридік сипатта болғандықтан, бүгінгі күнгі қақтығыстар ассиметриялы болып табылады, нәтижесінде дәстүрлі әскери күштерді оларға қарсы қою қиындыққа әкеледі. Сондықтан осындай қақтығыстарды халықаралық жария құқықта белгісіз мәртебеге ие, жеке әскери компаниялар сияқты акторлар бірінші орынға шығады. Жеке әскери компаниялардың халықаралық құқықта нақты анықтау және бірыңғай ережелерді белгілейтін және олардың қызметіне бақылауды қамтамасыз ететін халықаралық орган құру қажеттілігі туралы қорытынды негізделеді.

Түйінді сөздер: жеке әскери компания; жауынгерлер; комбатант; халықаралық гуманитарлық құқық; гибридік соғыс; қарулы күштер; қарулы қақтығыс; барлау; жеке әскери компаниялар қызметкерлері.

Д.Н. Бекежанов, С.А. Алжанкулова

Жетісуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Республика Казахстан

ЧАСТНЫЕ ВОЕННЫЕ КОМПАНИИ В УСЛОВИЯХ ВЕДЕНИЯ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В статье рассматривается процесс легитимизации существующих явлений, которые еще не приобрели своего официального международно-правового статуса. Изучается вопрос легитимности частных военных компаний как явления, в настоящее время проходящего сквозь процесс легитимизации. Частные военные компании рассматриваются как результат двух процессов: приватизации – когда частные военные компании берут на себя функции по обеспечению безопасности с целью решения задач, ранее присущих вооруженным силам государств, и глобализации – когда, например, частная военная компания отстаивает интересы транснациональных корпораций, не имеющих четкой государственной принадлежности. В связи с тем, что современная война является гибридной, а современные конфликты чаще являются асимметричными, соответственно, противопоставить им традиционные военные силы достаточно трудно, на первое место выходят основные акторы подобных военных конфликтов, носящие характер гибридных войн – частные военные компании, которые на сегодня имеют неопределенный статус в международном публичном праве. Обосновывается вывод о необходимости четкого определения частных военных компаний в международном праве и учреждения международного органа, который бы устанавливал унифицированные правила и обеспечивал контроль за их деятельностью.

Ключевые слова: частная военная компания; воин; комбатант; международное гуманитарное право; гибридная война; вооруженные силы; вооруженный конфликт; разведка; сотрудники частных военных компаний.

PRIVATE MILITARY COMPANIES IN THE CONTEXT OF THE INTRODUCTION OF HYBRID WARFARE

Abstract. The article examines the process of legitimizing existing phenomena that have not yet acquired their official international legal status. The issue of the legitimacy of private military companies as a phenomenon currently undergoing the process of legitimization is being studied. Private military companies are the result of two processes: privatization, when private military companies assume security functions in order to solve problems previously inherent in the armed forces of states, and globalization, when, for example, a private military company defends the interests of Multinational corporations that do not have a clear state affiliation. Due to the fact that modern warfare is hybrid, and modern conflicts are more often asymmetric, respectively, it is difficult to oppose traditional military forces to them, and therefore the main actors of such military conflicts, which have the character of hybrid wars, such as private military companies, which today have an uncertain status in the international community, come out on top. public law. The author substantiates the conclusion that it is necessary to clearly define private military companies in international law and establish an international body that would establish unified rules and ensure control over their activities.

Keywords: private military companies; warrior; combatant; international humanitarian law; hybrid warfare; armed forces; armed conflict; intelligence; employees of private military companies.

DOI: 10.52425/25187252_2025_38_246

Кіріспе. Әлемдік саясат пен тәртіп өзара тәуелділікті қалыптастыруда және оған сәйкес әр актор басқалармен байланыста болуда, сондай-ақ жалпы құрылымға тәуелді және басқалармен өзара әрекеттесуде ғана өз маңыздылығына ие бола алады. Жүйенің негізінде әр түрлі қарама-қарсы, бірақ өзара тәуелді қажеттіліктер жатыр: жаһандану мен локализация, патриотизм мен космополитизм, ядролық қарусыз қауіпсіз әлемге деген ұмтылыс және ауқымды апаттардан «сақтандырғыш» қажеттілігі. Сондай-ақ басқа мемлекеттерге қауіп төндіретін қауіпсіздікті нығайту («қауіпсіздік дилеммасы»), мемлекеттің күшке монополиясын сақтау және «жеке күш» саналатын жеке әскери компанияларға (әрі қарай – ЖӘК деген қажеттілік те осы жүйенің құрамына кіреді. ЖӘК – бұл екі процестің нәтижесі: жекешелендіру барысында жеке әскери компаниялар мемлекеттердің қарулы күштеріне тән міндеттерді атқарып, қауіпсіздік қызметтерін ұсына бастады (мысалы, пенитенциарлық жүйеде түзеу мекемелерінің толықтай ЖӘК қызметкерлерінің бақылауына берілуі). Сонымен бірге жаһандану нәтижесінде ЖӘК нақты бір мемлекетке байланысы жоқ

трансұлттық корпорациялардың мүдделерін қорғауға кірісті.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің мақсаты гибридік соғыс жағдайында жеке меншік әскери компаниялардың рөлін, функциялары мен ерекшеліктерін кешенді талдау, сондай-ақ олардың қазіргі заманғы қарулы қақтығыстардың сипатына, халықаралық қауіпсіздікке және құқықтық реттеу жүйесіне әсерін анықтау болып табылады.

Зерттеу нысаны қазіргі заманғы халықаралық қатынастарда қарулы күштерді мемлекеттік емес қолданудың ерекше институты ретінде жеке әскери компаниялардың қызметі болып табылады. Зерттеудің пәні гибридік соғыстар құрылымында жеке әскери компаниялардың функционалдық рөлін, құқықтық мәртебесін, стратегиялық мәнін және қазіргі заманғы жанжалдар серпініне әсерін қоса алғанда, оларды пайдалану нысандары, тетіктері мен ерекшеліктері болып табылады.

Зерттеу барысында гибридік соғыстың мәні туралы ғылыми көзқарастарды жүйелеу және қазіргі қақтығыстардағы ЖӘК қызметінің негізгі сипаттамаларын анықтау үшін талдау және синтез сияқты жалпы ғылыми зерттеу

әдістері қолданылды. ЖӘК-ды қолданудың бұрын зерттелген жағдайлары негізінде жалпы қорытындыларды тұжырымдау және олардың қарулы қақтығыстарға қатысу заңдылықтары мен құқықтық салдарын шығару үшін индукция және дедукция әдістері пайдаланылды. Абстракциялау және жалпылау ЖӘК жұмысының әмбебап белгілерін анықтауға, сондай-ақ гибриді соғыстағы ЖӘК рөлі туралы тұжырымдамалық анықтамалар мен теориялық қорытындыларды қалыптастыруға мүмкіндік берді.

«Жалдамалы», «жеке әскери компания» санаттарын талдау кезінде формалды-құқықтық әдіс қолданылды. Салыстырмалы құқықтық әдіс ЖӘК (АҚШ, Ұлыбритания) қызметін реттеудің шетелдік модельдерін және халықаралық актілер мен аймақтық бастамаларды салыстыру үшін қолданылды. Жалдамалылықтың эволюциясын және жеке әскери қызмет институтын зерттеу, сондай-ақ биполярлықтан кейінгі қақтығыстар дәуіріндегі ЖӘК трансформациясын талдау үшін тарихи зерттеу әдісі қолданылды.

Халықаралық актілерді талдау әдістемесі нормалар мен құқықтық анықтамаларды формалды-құқықтық талдауды және қазіргі қақтығыстарда халықаралық актілерді қолданудың тиімділігін бағалауды қамтыды. Сонымен, Женева конвенцияларына I Қосымша хаттама жалдамалылардың мәртебесін нақтылағанымен, көптеген ЖӘК қызметкерлері жалдамалылар анықтамасына жатпайды, сондықтан құқықтық қорғау немесе жауаптылық әрқашан анық бола бермейді. Демек, сәйкестік ұлттық қадағалау тетіктеріне және мемлекеттердің бұзушылықтарды тексеру мүмкіндігіне байланысты болып табылады. 2010 жылғы Жеке қауіпсіздік компанияларының халықаралық мінез-құлық кодексі этикалық стандарттар, есеп берушілік, ашықтық және халықаралық құқық нормаларын сақтау, осы компанияларға деген сенімді арттыру және бұзушылық тәуекелдерін азайту арқылы ЖӘК әрекеттерін реттеуге бағытталған.

Осы тақырып бойынша ғылыми әдебиетті талдау қазіргі заманғы қақтығыстардың эволюциясына, мемлекеттік емес қарулы акторлардың рөліне және әскери күштерді

жекешелендіруге арналған шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне сүйенеді. Фрэнк Г. Хоффманның жұмысы гибридік соғыстар теориясының негізгілерінің бірі және қазіргі заманғы қарулы қақтығыстардың сипатын қайта анықтайтын іргелі еңбек болып табылады. Н. Нилссонның, М. Вайссманның және Б. Палмерцтің зерттеуі гибридік қауіп-қатерлерге қарсы әрекет етудегі барлау құрылымдарының рөліне арналған заманауи талдамалық зерттеу болып табылады. А. Саржитоның еңбегінде жеке меншік әскери компаниялардың қазіргі заманғы қорғаныс саясаты мен әскери операциялардағы рөлі зерттеледі. Осылайша, зерделенген әдебиеттер гибридік соғыс жағдайындағы жеке меншік әскери компаниялардың рөлін зерттеу үшін қажетті берік теориялық-талдамалық негізді қалыптастырады.

Нәтижелер, талқылау. Соңғы жылдары үкіметке қарсы «бейбіт» әрекеттерден басталып, зорлық-зомбылық азаматтық текетіреске ұласатын және сыртқы араласумен аяқталуы мүмкін әскери қақтығыстың жаңа түрі пайда болды. Мұндай қақтығыстарды қазіргі дәуірдегі соғыстың жаңа түрі деп атауға болады. Әйгілі американдық әскери теоретик Фрэнк Хоффман алғашқылардың бірі болып: «...қазіргі дәуірдегі соғыстар будандастыру процесімен сипатталады, оның шеңберінде соғыстың дәстүрлі түрлері, киберсоғыс, ұйымдасқан қылмыс, ретсіз қақтығыстар, терроризм және т.б. араласады» деп атап өткен. Жаңа әскери шындықты сипаттау үшін ол «гибриді соғыс» терминін ұсынды, бұл соғыстардың өзгермейтін сипатын сақтай отырып, олардың табиғатындағы маңызды өзгерістерді дәлірек көрсетуге мүмкіндік береді [1].

Мұндай соғыс ол туралы дәстүрлі ұғымдарының шегінен шығып, ол саяси интригалардың шиеленісіне, елге, территорияларға, ресурстарға және қаржылық ағындарға саяси-экономикалық үстемдік үшін қатал күреске айнала отырып, аралас сипатқа ие болады. Оның үстіне, тараптар мүмкін болатын барлық құралдарды және кез келген, тіпті ең арамдық әдістер мен әрекеттерді күшпен де, күштеусіз де қолданады. Мұндай соғыстың

құрбандары, әдетте, бейбіт тұрғындар, ең алдымен халықтың қорғансыз санаттары: қарттар, әйелдер мен балалар жатады. Мұндай қақтығыс жағдайында кінәсізді кінәліден, жауды одақтастардан, қарапайым бейбіт тұрғындарды террористтерден, жалдамалылар мен содырлардан ажырату қиынға соғады. Жоғары технологиялық барлау және жою құралдарының қолдауымен көршілес елдердің содыр топтары жүзеге асырған жасырын сыртқы әскери интервенция мұндай әскери қақтығысты одан сайын түсініксіз және екіұшты сипат береді. Осы типтегі соғыстағы әскери іс-қимылдардың мазмұны жаудың қарулы күштерін физикалық түрде жою емес, агрессордың ерік-жігерін мемлекеттің бүкіл халқына таныту және моральсыздандыру болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, гибридік қауіптер киберкеңістік, дипломатия, саясат, мәдениет, әлеуметтік сала, Қарулы Күштер, ғарыш, әкімшілік, инфрақұрылым, экономика, барлау және ақпарат сияқты әртүрлі салаларда және олардың арасындағы түйісулерде қолданылатынын атап өтеміз [2, 3 б.].

Демек, мұндай жағдайларда көптеген елдердің ұлттық құқығында да, халықаралық деңгейде де мәртебесі белгісіз жеке әскери компаниялар сияқты факторлар бірінші орынға шығады. Бүгінгі таңда жеке әскери компаниялар (ЖӘК) бүкіл әлем бойынша қорғаныс саясаты мен операцияларының маңызды субъектілеріне айналды [3, 38 б.]. Олар ұрыс іс-қимылдар, стратегиялық жоспарлау, әскери дайындық, барлау, материалдық-техникалық қамтамасыз ету, объектілер мен адамдардың қарулы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты тапсырмаларды орындайды. Қазіргі уақытта әлемде ЖӘК-ның негізгі клиенттері мемлекеттер, трансұлттық корпорациялар, халықаралық ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар болып табылады. Жеке әскери компаниялардың артықшылықтары мен кемшіліктері бар: біріншіден, олар тұрақты қарулы күштер сияқты көп ресурстарды қажет етпейді, олар қажет болған жағдайда нақты тапсырмаларды орындауға тартылады; екіншіден, ЖӘК көбінесе кәсіби

және дайындығы жоғары, өйткені олар бұрынғы әскери қызметшілер арасынан өз қызметкерлерін жалдайды; үшіншіден, ЖӘК пайдалану жергілікті қарулы қақтығыс кезінде ресми шығындарды азайтуды білдіреді, бұл егер ЖӘК қызметтеріне тапсырыс беруші мемлекет болса, бұл өте маңызды.

Кемшіліктердің ішінде «жеке әскерлердің» қызметіндегі ашықтықтың жоқтығын атап өтуге болады; «жалдамалы сарбаздардың» жалғыз мотивациясы ақша болғандықтан, ЖӘК бөлімшелері барлық тәуекелдерді өлшей отырып, бұйрықтарды орындаудан бас тарта алады; халықаралық құқықта да, көптеген мемлекеттердің ұлттық заңнамасында да «жеке әскерлердің» қызметі мен жауапкершілігін реттеудің нақты нормалары жоқ. Кейбіреулер ЖӘК-ға тек теріс көзқараспен қараса, басқалары олардан бүкіл планетадағы бітімгершілік күштердің болашағы деп санайды.

М. Уруэнья-Санчес пен Х.О. Алодсоның айтуынша, идеологиялық сыртқы жағы ЖӘКК-тың басты мақсаты пайда табу екенін дәлелдеу қажеттілігімен байланысты болады. Бұл талап халықаралық ұйымдар мен ҰЕҰ-ға ЖӘКК ұсынатын қорғаудың түптеп келгенде олардың басқа іс-әрекеттерін заңдастыруға бағытталған деген ойын білдіреді [4, 50 б.].

Д.Э. Джидонг, Э.Э. Айоби және басқалары ЖӘКК әлеуетті пайдалы болып саналғанымен, олардың ұзақ мерзімді рөлі мен басқаруы қақтығыстан кейінгі тұрақтылық үшін теріс салдарды болдырмау үшін мұқият қарауды талап етеді деп санайды [5, 3884 б.]. Осылайша, кез келген тапсырыс беруші – мемлекеттің, халықаралық ұйымның немесе трансұлттық корпорацияның ЖӘК пайдалануы іс жүзінде әрқашан қауіпті болып табылады. Соның ішінде ЖӘК құқықтық субъектілігі мәселесі бойынша әлемдік қоғамдастық ұстанымының болмауы себебінен әлемдік саясаттың «әрекет етуші тұлғалары» жүйесіндегі «жеке әскерлер» өздері акторлар немесе басқа субъектілердің мақсаттарына жету үшін жай ғана құрал болып табылады. ЖӘК индустриясының ауқымын қарастырайық, американдық ЖӘК Blackwater, әлемдегі ең қуатты жеке армия, 1997 жылы Эрик Принс пен Аль Кларк негізін

қалаған. 2009 жылы компания өз атауын қазіргі уақытта Academi логотипімен танымал Xe Services LLC деп өзгертті. ЖӘК штаб-пәтері Солтүстік Каролина штатының Мойок қаласында орналасқан, сонымен қатар компанияның Лондон, Дубай, Лагос және Вашингтонда (DC) аймақтық өкілеттіліктері бар [6, 7 б.].

Британдық G4S компаниясы масштабы бойынша Academi-ден кем түспейді. Бұл ЖӘК-ың штаб-пәтері Ұлыбританияда Кроли қаласында орналасқан. Компания 6 континентте жұмыс істейді, жұмысшылар саны 570 000 адамды құрайды [7, 28 б.].

DynCorp International жеке әскери компаниясы әлемдегі ең танымал ЖӘК-ың бірі болып табылады. Компанияның штаб-пәтері Вирджиния штатында, АҚШ-та орналасқан, компанияның қызметкерлері 14 000 адамнан тұрады, жалпы табысы \$3,047 млрд құрайды. DynCorp қызметтерінің негізгі тұтынушысы АҚШ армиясы [7, 28 б.].

Aegis Defence Services – 2002 жылы Тим Спайсер құрған, БАӘ, Ауғанстан, Ирак, Мозамбик, Ливия, Сомали сияқты елдерде кеңселері бар британдық жеке әскери компания¹. Northbridge Services Group Ltd – Доминикан Республикасында тіркелген жеке әскери компания, Ұлыбританияда, Украинада және АҚШ-та кеңселері бар². Үкіметтік функцияларды жекешелендіру туралы және тар форматта жеке әскери компаниялар туралы пікірталас халықаралық құқық нормалары тұрғысынан ЖӘК қызметкерлерінің кім екенін анықтау мәселесіне жиі келіп тіреледі. «ЖӘК қызметкерлері жалдамалы болып табыла ма?» деген сұраққа нақты жауап жоқ.

Екі халықаралық конвенция жалдамалылардың қызметін анықтап қылмыстық жауаптылыққа тартуда, атап айтқанда, 1989 жылғы 4 желтоқсандағы жалдамалыларды жалдауға, пайдалануға, қаржыландыруға және оқытуға қарсы күрес туралы Халықаралық конвенция

және 1977 жылғы 3 шілдедегі Африкадағы жалдамалылықты жою туралы Африка Одағы ұйымының конвенциясы. Халықаралық гуманитарлық құқықта: 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенцияларына 1977 жылғы 8 маусымдағы халықаралық қарулы қақтығыстардың құрбандарын қорғауға қатысты Қосымша хаттама. 1 Қосымша хаттамада да, конвенцияларда да жалдамалылардың анықтамасы іс жүзінде бірдей, бірақ конвенциялар бойынша жалдамалы болу осы қызмет үшін қудалауды білдіреді, ал халықаралық гуманитарлық құқық бойынша жалдамалы болу бұл адамның әскери тұтқын мәртебесінен айырылатынын білдіреді, атап айтқанда, «жалдамалы адамның жауынгер немесе әскери тұтқын мәртебесіне құқығы жоқ»³.

Халықаралық гуманитарлық құқықтың да, конвенциялардың да (БҰҰ және Африка Одағы) проблемасы мынада: екі режим де «РМК персоналы жалдамалы ма?» деген сұраққа біржақты жауап беруге мүмкіндік бермейді, егер әскери тұтқындар тұтқынға алынса, екі сала да мәселені әр жағдайда жеке шешуді талап етеді. Женева конвенцияларына қосымша 1 Хаттама бойынша жалдамалы адам – бұл:

1) қарулы қақтығысқа қатысу үшін жергілікті жерде немесе шетелде арнайы жалданған;

2) іс жүзінде әскери іс-қимылдарға тікелей қатысатын кез келген адам;

3) ең алдымен, тарап шын мәнінде уәде еткен немесе қақтығыста жүрген тараптың тапсырмасы бойынша осы тарап Қарулы Күштерінің жеке құрамына кіретін сол дәрежедегі және функциялардағы комбатанттарға уәде берілген немесе төленетін сыйақыдан асатын жеке пайда алу ниетін басшылыққа ала отырып, әскери іс-қимылдарға қатысады;

4) қақтығыс тарапының азаматы да, қақтығыс тарапының бақылауындағы аумақта тұрақты тұратын адам да емес;

¹ Aegis Defence Services Ltd [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.bloomberg.com/profile/company/0027243D:LN> (жүгінген күні: 20.02.2025).

² One of the Largest Private Defense Corporations in the World [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://northbridgeservices.com/> (жүгінген күні: 20.02.2025).

³ Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов, от 8 июня 1977 г. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/ru/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf (жүгінген күні: 20.02.2025).

5) қақтығыста жүрген тарап Қарулы Күштерінің жеке құрамына кірмейді;

6) қақтығыстағы тарап болып табылмайтын мемлекет өзінің қарулы күштерінің құрамына кіретін адам ретінде ресми міндеттерді орындау үшін жібермеген»⁴.

Адам барлық критерийлерге бірден жауап беруі қажет, бірақ бұл іс жүзінде мүмкін емес. Мысалы, мемлекет 1997 жылы Папуа-Жаңа Гвинеяның «Sandline International» қызметкерлеріне қатысты арнайы констабль мәртебесі берілген сияқты жалдамалыларды өздерінің қарулы күштерінің қатарына қосуы мүмкін [8]. Одан әрі заңды сұрақ туындайды: «ЖӘК қызметкерлері комбатанттар болып табыла ма?». Комбатант мәртебесі қақтығыстағы тараптардың бірінің қарулы күштеріне тиесілі болуымен байланысты болып келеді. Қосымша Хаттаманың 43-бабының 2 және 3-тармақтарына сәйкес «қақтығыстағы тараптың Қарулы күштерінің құрамына кіретін адамдар жауынгер болып табылады, яғни олардың әскери іс-қимылдарға тікелей қатысуға құқығы бар. Қақтығыстағы тарап өзінің Қарулы күштері қатарына тәртіпті қорғауды қамтамасыз ететін жартылай әскери ұйымды немесе қарулы ұйымды қосқан кезде, ол бұл туралы қақтығыстағы басқа тараптарды хабардар етеді» делінген⁵.

Тиісінше, егер ЖӘК-ның барлық қызметкерлері Қарулы күштердің құрамына кірсе, бұл қызметкерлерді санаттау бойынша барлық мәселелерді шешер еді, егер бір мәселе ғана болмаса, қарулы күштерді жекешелендірудің мәні дәл мемлекеттік функцияларды мемлекеттен бөлек жеке бизнеске, аутсорсингке беру болып табылады. Көп жағдайда мемлекеттер керісінше, соларға жұмыс істейтін ЖӘК қызметкерлерін азаматтық тұлғалар болып табылатынын атап өтуге тырысады.

«Әскери тұтқындарға қарау туралы» III Женева конвенциясына сәйкес комбатанттар мәртебесін алудың тағы бір жолы бар –

ЖӘК қақтығыс тараптарының бірінде тұрған әскерилерге, ерікті жасақтарға, қарсылық қозғалыстарына жатуы және мынадай талаптарға сәйкес келуі тиіс: а) төрағалық етуші жауапты тұлға болуы; б) айырым белгілерінің болуы; в) қаруды ашық алып жүру; г) әдет-ғұрыптар мен заңдарды сақтау⁶.

Бұл критерийлердің барлығына сәйкес келу керек. Бірақ егер ЖӘК қақтығысқа қатысушы тараптардың бірінің ерікті күштеріне тиесілі екендігі анықталса да, тиісті үкіметтің бұл мүшелік үшін жауапкершілікті алуға дайын болуы екіталай. Сонымен, ЖӘК қызметкерлері үшін үшінші әдіс – бұл сағыс тараптарының бірінің азаматы болуы (Женева конвенциясының III 4а/2 бабы).

Демек, ЖӘК қызметкерлерінің жауынгер ретіндегі біліктілігінің құқықтық базасы айтарлықтай шектеулі, алайда мұндай мердігерлердің мәртебесін нақтылау мәселесі маңызды және ашық болып қала береді, бұл бізді басқа мәселеге алып келеді: индивид не комбатант, не азаматтық тұлға болуы тиіс. Егер ЖӘК қызметкерлері комбатант емес болса, онда олар азаматтық тұлғалар болып саналады, сондықтан олардың жауынгерлік (әскери) әрекеттерге қатысуға құқығы жоқ. Мұндағы мәселе «соғыс қимылдарына жеке қатысу» дегенді білдіретін нақты критерийлердің жоқтығында. Мысалы, әскерлерді материалдық-техникалық қамтамасыз ету, атыс орындарында қызмет көрсету, объектілерді күзету және т.б. Бұл жағдайда ЖӘК қызметкерлері «квази-комбатанттар» ретінде әрекет ете алады. Сондай-ақ, әскери объектілердің белгіленген тізімі жоқ. Егер ЖӘК күзететін объект қандай да бір себептермен әскери тұрғыдан стратегиялық маңызды болса, ЖӘК қызметкерлері әскери іс-қимылдарға заңсыз қатысады деп есептеле ме деген сұрақ туындайды.

Себебі ЖӘК аумақты минадан тазартудан бастап президенттерді, маңызды жүктер мен стратегиялық объектілерді қарулы күзетуге

⁴ Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов, от 8 июня 1977 г. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/ru/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf (жүрілген күні: 20.02.2025).

⁵ Сол жерде.

⁶ Женевская конвенция от 12 августа 1949 года об обращении с военнопленными [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_prisoners.shtml (жүрілген күні: 01.03.2025).

дейін және т.б. функциялардың өте кең спектрін орындайды. Бұл олардың соғыс әрекетіне қатысты ма екендігіне шатасуын тудырады. Бір мезгілде иә да, жоқ та, демек олардың қызметі белгісіздік аймағында деп айтуға болады. Сонымен, неліктен жеке әскери және күзет компаниялары өз қызметтеріне сұранысқа ие болады, неге олар бүкіл өмір бойы айналасындағы барлық жанжалдарға қарамастан, соншалықты танымал және қызықты? Қойылған сұрақтың жауабы: қазіргі заманғы соғыстың ерекшелігі, оның символы – хамелеон: бейбітшілікті қолдау жөніндегі халықаралық операция – бұл соғыс па, әлде жоқ па? Талдау негізінде біз әртүрлі жауаптар алудамыз. Демек, мемлекет ол туралы білмей, мысалы, ЖӨК көмегіне жүгіне отырып соғыс жүргізе алады. Қазіргі заманғы соғыстың сипаттамалары туралы ойды дамыта отырып, бұл соғыс ресми түрде жарияланбаған соғыстар, бұл асимметриялық және төмен қарқынды қақтығыстар, сонымен қатар киберкеңістіктегі соғыстар, мысалы, АҚШ Қарулы күштерінің құрамында 2006 жылдан бастап Киберкомандование деп аталатын құрылым ұйымдастырылды [9]. Сарапшылар гибриді соғысты ХХІ ғасырда жиі қолданылатын қақтығыс түрі деп атайды. Лондон халықаралық стратегиялық зерттеулер институтының «Military Balance 2015» жыл сайынғы басылымының алғысөзінде гибриді соғыс келесідей анықталады: «Кенетке қол жеткізуге бағытталған интеграцияланған науқанда әскери және әскери емес құралдарды қолдану, бастаманы басып алу және дипломатиялық іс-әрекеттерде пайдаланылатын психологиялық артықшылықтарға ие болу; ауқымды және жедел ақпараттық, электрондық кибероперациялар; экономикалық қысыммен ұштастыра отырып, әскери және барлау әрекеттерін жасыру» [10].

Жеке әскери және күзет компанияларын «жұмсақ реттеудің» тағы бір маңызды құралы 2010 жылғы Жеке күзет/әскери компанияларға арналған халықаралық мінез-құлық Кодексі болып табылады⁷. Ол этикалық

және заңды мінез-құлық стандарттарын қалыптастырып ашықтық пен есептілікті арттырады, бірақ ұлттық заңнама мен халықаралық келісімдерді алмастырмайды. Тиімділік компаниялардың ерікті түрде қатысуына және мемлекеттердің қолдауына байланысты болып келеді.

Айта кетейік, бүгінгі таңда жеке әскери және күзет компанияларының қызметін реттеу мәселелеріне арналған халықаралық қоғамдастық мойындаған бір ғана құжат – Швейцария Үкіметі мен Халықаралық Қызыл Крест комитетінің бастамасы шеңберінде құрылған Монтрё құжаты бар. Алайда бұл құжаттың заңдық күші жоқ және тек қана ұсынымдық сипатта болады.

Монтрё құжатын жеке әскери компанияларды пайдалануды реттейтін халықаралық-құқықтық базаны кеңінен түсіндіру процесінде негізгі құрал ретінде қарастыруға болады. Құжат ЖӨК құқықтық вакуумда жұмыс істемейтінін көрсетеді. Ол мемлекеттер мен халықаралық гуманитарлық құқық және адам құқықтары бойынша жеке мердігерлердің халықаралық құқыққа сәйкес әрекет етуін және өз қызметі үшін жауапты болуын қамтамасыз ету жөніндегі негізгі міндеттемелерді еске салады [11, 107 б.]. Монтрё құжаты – жеке әскери және күзет компанияларының қызметін реттеу ісіндегі алғашқы қадам. Бұл ретте жеке әскери және күзет компанияларының шығу тегі мен қызметіне байланысты мемлекеттердің ұлттық заңнамасын жетілдірумен бірге бейінді халықаралық шарт жасау қажет.

Дегенмен, Қазақстан өз аумағында немесе одан тыс жерлерде әрекет ететін ЖӨК-ды заңдастыруды қолдамайды. Оның орнына мемлекет жалдамалы әрекеттердің жолын кесуге және шетелдегі қақтығыстарға қатысқан адамдарды, әсіресе материалдық пайда табуды көздеген адамдарды жазалауға басымдық береді. Қазақстанның саясаты жеке әскери секторды ұлттық қауіпсіздік жүйесіне кіріктіруге емес, оның алдын алуға бағытталған. Бұл позиция мемлекеттің жеке қарулы күштер тудыратын ықтимал қауіптерге: мемлекеттің егемендігіне, қауіпсіздігіне

⁷ Международный кодекс поведения частных охранных компаний: от 9 ноября 2010 г. [Электронный ресурс] – Айналыс режимі: <https://newsb.ru/wp-content/docs/> (жүргінген күні: 20.11.2025).

және құқық қорғау ресурстарын бақылауға төнетін қауіптерге қатысты алаңдаушылығын көрсетеді.

Қорытынды. Жүргізілген талдау нәтижесінде жалдамалылар мен ЖӘК қолдану гибридік соғыстардың маңызды элементі болып табылады деген қорытынды жасалды. Қазіргі заманғы бірде-бір ауқымды әскери қақтығыс жеке меншік әскери компаниялардың жалдамалыларының қатысуынсыз болып жатқан жоқ. ЖӘК-ны біз әскери сипаттағы және кәсіби деңгейдегі қызметтер көрсететін құрылымдар ретінде қарастырамыз. Сонымен қатар, мұндай ұйымдардың негізгі мақсаты – өз қызметінен қаржылық кіріс алу. Жалпы, гибридік соғыс саяси келісімдермен немесе ашық қақтығыстармен, соның ішінде әскери келісімдермен ресурстардың жетіспеушілігін өтеу стратегияларына негізделген. Соңғысы адам ресурстарының жоғалуын болжағанымен, олар кейде дәл осы мағынада қарастырылады.

Асимметриялық стратегияларға қарсы асимметриялық стратегиялар да қолданылуы керек, сондықтан ең алдымен коалициялық ақпараттық қауіпсіздік құралдарын күшейту қажет. Сондай-ақ, стратегиялардың бір бөлігі осы коалициялық байланыстарды бұзуға бағытталған – қолда бар коалициялардың, демократиялық құрылымдардың ыдырауы, олардың орнына ұлтшыл, діни және басқа бағыттағы террористік топтарға айналатын қарсыласу

топтары бойынша коалициялар құру. Сонымен қатар, гибридік соғыстардың кейбір бастамашылары ЖӘК-ны агрессор ел үшін елеулі ішкі саяси қауіп-қатер төндірмейтін шетелде әскери ықпалды жүзеге асыру үшін экономикалық жағынан орынды құрал ретінде қолданады. Бұл ретте қажет болған жағдайда агрессор ел кез-келген уақытта осындай әрекеттерден көпшілік алдында бас тарта алады. Дәл осындай агрессор елдердің гибридік соғыстарды жүргізу кезіндегі алдау әрекеттері жеке әскери компанияларды қолдану тәжірибесін жаңа деңгейге шығарды.

Осыны ескере отырып, халықаралық қауымдастық ЖӘК атын жамылған гибридік әскерлерге қарсы тұрудың тәсілдерін табуы тиіс. Жеке әскери компанияларды гибридік соғыстарға тартудың өзектілігін айқындай отырып, халықаралық құқық бойынша ЖӘК-ның нақты мәртебесін анықтау және бірыңғай ережелерді белгілейтін және ЖӘК қызметін қатаң бақылауды қамтамасыз ететін халықаралық орган құру қажет. Сонымен бірге, жеке әскери және қауіпсіздік секторының қызметін оңтайландыру мақсатында әскери саладағы жеке кәсіпорындардың қызметін одан әрі талқылау және жетілдіру қажет, болашақта жеке әскери компаниялардың қызметін реттеу жөніндегі БҰҰ-ның жаңа Конвенциясын қабылдау ерекше маңызға ие болады. Ұлттық және халықаралық деңгейде қабылданған кешенді тәсіл ғана осы жеке компаниялардың тиімді реттеуі мен жауапкершілігін қамтамасыз ете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Hoffman, F.G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. Strategic Forum / F.G. Hoffman. – Institute for National Strategic Studies National Defense University, 2009. – 240 p.
2. Nilsson, N. Hybrid Threats and the Intelligence Community: Priming for a Volatile Age / N. Nilsson, M. Weissmann, B. Palmertz // International Journal of Intelligence and CounterIntelligence. – 2025. – № 38 (1). – Pp. 1-23.
3. Sarjito, A. The Role of Private Military Companies in Defense Policy and Military Operations / A. Sarjito // Andalas Journal of International Studies (AJIS). – 2023. – Vol. XII. № 1. – Pp. 38-53.
4. Urueña-Sánchez, M. Private military and security companies: towards an operational definition for international humanitarian law. Empresas privadas militares e de segurança: rumo a operacional para o direito humanitário internacional / M. Urueña-Sánchez, H.O. Alonso // Revista Criminalidad. – 2022. – № 64 (2). – Pp. 47-61.
5. Ike, T.J. Insecurity, Counterterrorism and the Use of Private Military and Security Companies in Nigeria: A Qualitative Study / T.J. Ike, et al. // Journal of Asian and African Studies. – 2025. – № 60 (6).

– Pp. 3879–3897.

6. Скейхилл, Д. Blackwater: самая могущественная наемная армия в мире; пер. с англ. А.Ю. Колгашкина, Д. Скейхилл. – М.: Кучково поле; Институт внешнеполитических исследований и инициатив, 2015. – 480 с.

7. Пономарев, В. Частные военные компании: агенты стратегии не прямых действий / В. Пономарев // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2019. – № 2 (27). – С. 27-30.

8. Bures, O. Bridging which gaps? The European Union's use of private military and security companies in common security and defence policy missions / O. Bures, E. Cusumano // Defense and Security Analysis. – 2025. – № 41 (3). – Pp. 464-489.

9. Coon, D. Threats to United States fully reviewed and strategic plan for integration of transgender military members into the armed forces / D. Coon, P.M. Neira, B.D. Lau // American Journal of Public Health. – 2018. – № 108 (7). – Pp. 892-894.

10. Radin, A. Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses / A. Radin. – Santa Monica, Calif, 2017. – 48 p.

11. Сайфуллин, Э.К. Документ Монтрё как инструмент регулирования частных военных и охранных компаний: контекст принятия и анализ положений / Э.К. Сайфуллин // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2022. – № 3. – С. 107-116.

References:

1. Hoffman, F.G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. Strategic Forum / F.G. Hoffman. – Institute for National Strategic Studies National Defense University, 2009. – 240 p.

2. Nilsson, N. Hybrid Threats and the Intelligence Community: Priming for a Volatile Age / N. Nilsson, M. Weissmann, V. Palmertz // International Journal of Intelligence and CounterIntelligence. – 2025. – № 38 (1). – Pp. 1-23.

3. Sarjito, A. The Role of Private Military Companies in Defense Policy and Military Operations / A. Sarjito // Andalus Journal of International Studies (AJIS). – 2023. – Vol. XII. № 1. – Pp. 38-53.

4. Urueña-Sánchez, M. Private military and security companies: towards an operational definition for international humanitarian law. Empresas privadas militares e de segurança: rumo a operacional para o direito humanitário internacional / M. Urueña-Sánchez, H.O. Alonso // Revista Criminalidad. – 2022. – № 64 (2). – Pp. 47-61.

5. Ike, T.J. Insecurity, Counterterrorism and the Use of Private Military and Security Companies in Nigeria: A Qualitative Study / T.J. Ike, et al. // Journal of Asian and African Studies. – 2025. – № 60 (6). – Pp. 3879-3897.

6. Skejhill, D. Blackwater: samaja mogushhestvennaja naemnaja armija v mire; per. s angl. A.Ju. Kolgashkina, D. Skejhill. – М.: Кучково поле; Institut vneshnepoliticheskikh issledovanij i iniciativ, 2015. – 480 s.

7. Ponomarev, V. Chastnye voennye kompanii: agenty strategii neprjamyh dejstvij / V. Ponomarev // Azimut nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie. – 2019. – № 2 (27). – S. 27-30.

8. Bures, O. Bridging which gaps? The European Union's use of private military and security companies in common security and defence policy missions / O. Bures, E. Cusumano // Defense and Security Analysis. – 2025. – № 41 (3). – Pp. 464-489.

9. Coon, D. Threats to United States fully reviewed and strategic plan for integration of transgender military members into the armed forces / D. Coon, P.M. Neira, B.D. Lau // American Journal of Public Health. – 2018. – № 108 (7). – Pp. 892-894.

10. Radin, A. Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses / A. Radin. – Santa Monica, Calif, 2017. – 48 p.

11. Sajfullin, Je.K. Dokument Montrjo kak instrument regulirovanija chastnyh voennyh i ohrannyh kompanij: kontekst prinjatija i analiz polozhenij / Je.K. Sajfullin // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Даурен Нуржанович Бекежанов – І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, философия доктор (PhD), қауымдастырылған профессор, e-mail: bek_dauren@mail.ru.

Бекежанов Даурен Нуржанович – заведующий кафедрой правовых дисциплин Жетысуского университета имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, e-mail: bek_dauren@mail.ru.

Bekezhanov Dauren Nurzhanovich – Head of the Department of Legal Disciplines Zhetysu I. Zhansugurov University, PhD, Associate Professor, e-mail: bek_dauren@mail.ru.

Светлана Абильдаходжаевна Алжанкулова – І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің құқықтық пәндер кафедрасының оқытушы-дәріскері, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: azhar_damir.tdk@mail.ru.

Алжанкулова Светлана Абильдаходжаевна – преподаватель-лектор кафедры юридических дисциплин Жетысуского университета имени И. Жансугурова, кандидат юридических наук, e-mail: azhar_damir.tdk@mail.ru.

Alzhankulova Svetlana Abildakhodzhaevna – Lecturer of the Department of Legal Disciplines of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Candidate of Legal Sciences, e-mail: azhar_damir.tdk@mail.ru.